
LLUÍS ALPERA

ACTITUDS LINGÜÍSTIQUES
DELS LEXICÒGRAFS
VALENCIANS DEL SEGLE XIX

INTRODUCCIÓ

De tots és conegut l'interès per la lexicografia dels valencians al llarg del segle XIX. Òbviament, interès o activitat que es va compartir a la resta dels Països Catalans. Una altra cosa és el balanç que hom ha fet fins ara d'aquest esforç lexicològic. En síntesi podríem dir que va des d'una aproximació crítica que diríem més bé positiva procedent d'un erudit com Joseph Gulsoy (1964b: 35) –“Els tres diccionaris principals: Escrig, Llombart i Martí Gadea tenen, però, molta cosa valuosa”– fins al judici més recent, i bastant catastròfic per cert, de Colon i Soberanas (1986: 172), que, en acabar l'estudi de les obres lexicogràfiques més importants del XIX, afirmen: “Aquest és el desolat paisatge de la lexicografia valenciana al segle XIX”.

Siga com siga, encara haurem d'esperar algun temps per fer-ne un recompte final, atès que de tant en tant hi ha noves aportacions de lexicons valencians –manuscrits, sobretot– que ens podran ampliar la visió de conjunt i la seua vàlua individualitzada. Si més no, és el cas recent del *Diccionario Valenciano* de Josep Pla i Costa, el manuscrit del qual ha estat estudiat per Josep Martines, o el *Diccionari*, així mateix, inèdit, de Tomàs Font i Piris, objecte d'estudi, per fi, per part d'Antoni Picazo, tots dos analitzats dins aquest mateix simposi. O el valuós estudi d'Emili Casanova (1987-89) entorn a l'*Apèndice del Compendio de la gramàtica castellana* de Vicent Salvà.

Mentrestant, a més de l'estudi intern dels diversos lèxics del passat que augmenta dia a dia, caldrà revisar així mateix els plantejaments i les anàlisis de la història social de la llengua més enllà de les idees i les actituds lingüístiques que sobre els valencians del passat hem anat conformant. Els treballs de M. Sanchis Guarner, J. Fuster, V. Pitarch, A. Ferrando, L. Aracil, A. Comas, E. Casanova o el mateix J. Gulsoy abans esmentat han estat ben útils a l'hora d'atansar-nos a comportaments, actituds i vinculacions referents al "conflicte lingüístic" plantejat al llarg de la "Decadència". Així i tot, ens trobem encara distants de conèixer a fons tot l'entramat de la greu dicotomia que es produeix al País Valencià entre llengua i societat des del segle XVI.

Personalment recorde ara que, en parlar l'any 1967, a propòsit del magnífic estudi de J. Gulsoy sobre el *Diccionari* de Sanelo (Alpera 1967), m'atrevia a assenyalar-li que potser li mancava la complementarietat de la història social de la llengua: ¿Quins estímuls immediats van precipitar la decisió de Sanelo d'emprendre la seua compilació lexicogràfica sense antecedents en la tradició catalana? ¿Quin era el clima intel·lectual de la València de finals del segle XVIII i primers del XIX i quin era l'ambient social dins els quals van prendre cos els seus projectes? D'aleshores ençà s'han fet diverses temptatives per tal d'indagar des del camp de la sociolingüística i la seua relació amb la lingüística històrica. L'aprofundiment en la relació d'aquestes dues coordenades ens durà potser a una major comprensió dels fets lingüístics del passat, més concretament a una millor anàlisi de les diverses actituds lingüístiques dels nostres conciutadans.

De moment, hem volgut atansar-nos en aquest treball a les diverses actituds personals dels diferents lexicògrafs valencians del segle XIX, i oferir una ràpida valoració provisional d'aquests davant la llengua.

Remarquem "provisional" a l'espera d'un estudi més complet que ens facilite algunes coordenades derivades de la relació entre història i societat, entre llengua i societat per tal d'explicar millor el "conflicte lingüístic" en el segle XIX al País Valencià. Hem donat, en la mida que hem cregut possible, una valoració esquemàtica de *positiva/negativa* i, en algun cas, de neutra.

Quant a la nòmina de lexicògrafs ací aportada, hem mirat de replegar tots els que ens han estat possible, alguns d'ells d'inèdits, esmentats ja per Gulsoy, Colon/Soberanas o Casanova. Som ben conscients que no hi són tots, però no creiem que en manquen molts més. Partirem de Joaquim J. Sanelo que, tot i haver nascut al XVIII (Xàtiva, 1760), la seua dedicació més important —cartes, *Silabario* i *Diccionari*— pertany al XIX. I tancarem la nòmina amb el gramàtic Josep Nebot i Pérez, a cavall entre els segles XIX i XX, que pot significar un contrapunt ben significatiu de la clari-vidència constructiva de Sanelo. Així, amb aquest contrapunt, clourem aquest moviment basculatori d'actituds *positives/negatives* dels lingüistes valencians del XIX l'objectiu final del qual no era altre que la recerca de la fórmula ideal que facilitàs, en la major part dels casos, l'aprenentatge del castellà pels valencians, donant sovint arguments força significatius en pro de la castellanització (Casanova 1987-89).

ELS LEXICÒGRAFS VALENCIANS DEL SEGLE XIX

Heus ací la relació dels autors estudiats amb indicació de la data de publicació de les obres o, quan són inèdites, de la data aproximada de redacció:

- (1802-3) Joaquim SANELO, *Cartes a Escorigüela*
- (1805) Joaquim SANELO, *El silabario de vocablos lemosines o valencianos*
- (1825) C.M.G., *Voces castellanas y su equivalencia en valenciano* (inèdit)
- (1827) Just Pastor FUSTER, *Breve vocabulario valenciano y castellano de las voces más obscuras o anticuadas*
- (1838) Vicent SALVÀ, *Compendio de la gramática castellana*
- (1839) Lluís LAMARCA, *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*
- (1851) Josep ESCRIG, *Diccionario valenciano-castellano*
- (+1853) Tomàs FONT I PIRIS, *Diccionario valenciano-castellano* (inèdit)
- (1864) Miquel ROSANES, *Miscelánea (Vocabulario valenciano-castellano)*
- (1868) Josep Ma. CABRERA, *Vocabulario valenciano-castellano*
- (1887) Constantí LLOMBART, *3a. edició del 'Diccionario Valenciano-castellano' d'Escrig*
- (1891) Joaquim MARTÍ I GADEA, *Diccionario General Valenciano*
- (1909) Joaquim MARTÍ I GADEA, *Vocabulario Valenciano-Castellano*
- (1894) Josep NEBOT I PÉREZ, *Apuntes para una gramática valenciana popular*
- (1910) Josep NEBOT I PÉREZ, *Tratado de ortografía valenciana clásica*

1. MANUEL JOAQUIM SANELO, *Cartes a Escorigüela* (1802-3); *El silabario de vocablos lemosines o valencianos* (1805)

Controvertida ha estat fins ara la figura de M. J. Sanelo. Òbviament, com que la seua obra —el *sil-labari* i el *diccionari*— va restar inèdita en la seua època, car tan sols circularen imprecises referències del *Silabario* al llarg del segle XIX (Vives Ciscar), el cas és que, dissortadament per als lexicògrafs valencians del s. XIX i una bona part del XX, no va tenir cap ressò o influència.

En l'actualitat, mentre Joseph Gulsoy (1964), amb un estudi acuradíssim i modèlic, ens parla ben positivament de la tasca lexicogràfica de Sanelo com la d'un veritable home de ciència capaç de fer una selecció, una anàlisi i una síntesi de la majoria dels materials recollits i de les fonts escrites, Colon/Soberanas han conceptuat, per la seua banda, la tasca de Sanelo com la d'un obscur i honest compilador, sobretot perquè Gulsoy "li ha rectificat errors, però encara li'n resten prou". Considerem excessivament dur el judici d'aquest equip investigador envers Sanelo, car, com ha demostrat Gulsoy, l'especial curiositat per les formes arcaïques, la fidelitat que mostra indicant

sovint les fonts consultades, la incorporació d'un bon repertori de lèxic viu, recollit en diversos pobles al sud de la ciutat de València, la utilització d'una metodologia pròpia i ben lloable per a l'època significava, tot plegat, que l'erudit xatívi posseïa "un excel·lent sentit de lingüista", talment com ens afirma l'il·lustre filòleg armeni, nacionalitzat canadenc.

En qualsevol cas, en el terreny de les actituds, objecte del nostre estudi, tant en la carta de Sanelo a la Societat Econòmica dels Amics del País, l'any 1805 (Gulsoy 1984), com en les tres cartes publicades al *Diario de Valencia*, els anys 1802 i 1803, és ben evident la consideració altament positiva que té del català, car cerca un patrici institucional més enllà de l'*establishment*, capaç d'assumir el repte d'interessar-se per la llengua autòctona en termes d'obligació moral i patriòtica.¹ Com sabem, el principal objectiu de la Societat era el foment de les indústries i de l'agricultura. Sanelo, a partir del reconeixement dels esmentats objectius per part d'aquella institució, els convida a interessar-se per "los aumentos y progresos de la lectura, instrucción e inteligencia de los Escritos Lemosines o Valencianos" de manera que la Societat esdevingués "Ynceptor y Restaurador de dicho ensino, y recobrar la decadencia del idioma materno que tan aceleradamente va a yacer el olvido". Per tal que l'obligació moral i patriòtica penetre a fons en els membres de la Societat, Sanelo afegeix tot seguit un argument de pes, dialècticament sorprenent per a l'època:

El Pueblo le sufre, y a pesar de ello está en inacción sin proponer su restablecimiento. Quanto más se retarde, mayores dificultades han de vencerse en su reparo, que tanto interesa la Capital, el Reyno, y casi toda la Monarquía.

Potser és la primera vegada que s'expressa d'una manera clara i redona que el poble és la víctima de la decadència de l'idioma i, a més, es troba indefens, incapaç de proposar mesures per a la recuperació.

Finalment, i segons que, com ha subratllat el mateix Gulsoy, Sanelo argumentava d'una banda la necessitat d'establir el funcionament d'una "Acadèmia per a perpetuar la lletura e intel·ligència d'una infinitat d'esturments llimosins ó valencians, en que s'afiancen la felicitat del Estat". Per un altre costat, el mateix Sanelo afegia una raó ben pràctica: atès que la major part dels arxius oficials del Regne es trobaven plens de "preciosos monumentos lemosines o Valencianos (porque solo era permitido a los Notarios y Escribanos dictarles en el idioma Latino o Vulgar)" calia, òbviament, a més del que havia aconsellat públicament, el "particular estudio, ejercicio y práctica, por falta de Vocabularios que la faciliten", amb la qual cosa justificava la seua dedicació i exemple en redactar el consciencios diccionari que portava entre mans, i que, segurament, d'haver-lo publicat hauria facilitat una millor orientació en l'elaboració i la metodologia dels materials lexicogràfics posteriors.

L'actitud altament conscienciada i constructiva de Manuel Joaquim Sanelo el duu a elegir la Societat Econòmica com el mecenes ideal per "a tots els afanys en obsequi

(1) "Per ma part jamás me negaré a apareixer mos febles e curts afanys en obsèqui de la Pàtria i de vosté, confiant que els compatricis e amants d.ella faran lo mateix, supost que son conegudes les ventages, y que la Societat d. Amics del País pendrà molt particularment a son càrrec lo foment d. est ram de lliteratura, tan interessant com digne d. aquest insigne Reyat Còs, proporcionant cells acertats e sabis migs que li dicte l. amor patri per ilustració de sos escrits, com Argos gelós é vigilantíssim que ha segut, és e deu ser de tot Art qui cedisca conegudament en benifet, profit i encantament de la Nació valenciana". (Carta primera de Sanelo a Escorigüela, *apud* J. Gulsoy (1969).

de la Pàtria". En els "afanys" sembla que havia de col·laborar-hi tothom, ja que proposava que l'esforç col·lectiu per la llengua havia de fer-se en dies festius:

El establecimiento de una Academia, empleando un par de horas los Domingos y días de precepto, quando no el todo, podría en parte ocurrir a dicha necesidad, y precaver mayores perjuicios, ciertamente inevitables, a no procurar el oportuno remedio.

Evidentment, malgrat les greus i raonades advertències sobre el negre futur de la llengua, la Societat Econòmica sembla que va arxivar l'estudi de Sanelo per a una millor ocasió. I és que la Societat Econòmica en qüestió es trobava composta, segons les bases socials de la institució, per eclesiàstics, per funcionaris estatals i per aristòcrates, i en un nombre inferior, per la burgesia mercantil i industrial i la menestralia. Si exceptuem aquests darrers, ben poca sensibilitat i ús lingüístic hi hauria per part de la resta de les classes socials alienades dins els poders fàctics de l'Estat. D'altra banda, les activitats de la Societat, més aviat teòriques, se centraven bàsicament en el desenvolupament de l'agricultura, de la indústria i del comerç. En qualsevol cas, i en honor de la veritat, caldrà dir que la Societat tot i que no va comprometre's amb el *Silabario* de Sanelo, sí que ho va fer, quaranta-sis anys més tard, amb el *Diccionari* de Josep Escrig.

Sanelo esdevé, en definitiva, un exponent lúcid i conscient del que podria haver estat el sentir general d'un determinat sector en els cercles intel·lectuals de la València de finals del XVIII i primeries del XIX: l'assumpció del fet que la llengua es trobava abandonada i que calien unes mesures ràpides i efectives, no sols en el camí de la "instrucció i intel·ligència dels escrits *llemosins*", sinó també en la confecció de sil·labaris o diccionaris que ampliassen la perspectiva. Com ha remarcat Gulsoy (1984: 160), "era un intent meritori per endreçar la situació de la llengua. Sanelo evidentment intentava de donar un nou impuls (al vell *desideratum* de Carles Ros) amb un pla concret d'ensenyament i un text per posar l'estudi en marxa".

2. C. M. G., *Voces castellanas y su equivalencia en valenciano* (inèdit, 1825)

Dins la brevíssima nota que C.M.G., encara no identificat, adjunta a la seua obra, aquest personatge emmudeix la seua consciència lingüística amb una rapidesa i un pragmatisme negatius francament modèlics. Ens diu que ell ha triat l'ús i la pronúncia actual del valencià perquè les veus antigues ja no signifiquen el mateix, bé perquè han evolucionat cap a significats diferents, o bé, el que esdevé pitjor per a C.M.G., perquè signifiquen "cosas obscuras, indecentes y bajas", raó per la qual les elimina del seu glossari. És una llàstima que no disposem encara de més notícies sobre aquest autor, a excepció d'aquesta brevíssima nota.²

(2) Hem pogut accedir a aquesta breu nota de C.M.G. gràcies al prof. E. Casanova.

3. JUST PASTOR FUSTER, *Breve vocabulario valenciano y castellano de las voces más obscuras o anticuadas* (1827)

Dins la *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días*, Pastor Fuster publica aquest *Breve vocabulario* amb la finalitat, segons confessió pròpia, de facilitar la comprensió de les poesies i cites en “llemosí” per a tothom, però sobretot per als autòctons que segurament ja no les poden comprendre per ser veus antigues i sense ús, i per l’abandonament en què es trobava l’estudi de la llengua. És evident el propòsit d’utilitat per a tothom, entre els quals inclou els “curiosos”.

Com a lexicògraf, el resultat sembla ser bastant negatiu talment com van assenyalar primer Gulsoy i, posteriorment, Colon/Soberanas. En opinió d’aquests darrers, Pastor Fuster no va fer més que “embolicar la ja complicada troca”. I així “els aficionats que el seguiren al segle XIX i encara al XX pouaren en aquestes aigües massa tèrboles”.

4. VICENT SALVÀ, “Vozes valencianas que ignoro tengan una correspondencia exacta en castellano”, dins *Compendio de la gramática castellana* (1839)

Com ha assenyalat E. Casanova, el gramàtic i bibliòfil Vicent Salvà no va confiar mai en la recuperació del català, ni la va creure necessària, sinó més bé va considerar el castellà com l’única llengua de cultura i de progrés, deixant de banda el català tan sols per a la poesia, aspecte en el qual va reeixir perquè va escriure el primer poema en català de la Renaixença, *Lo Somni*, l’any 1831, dos anys abans de la famosa *Oda a la Pàtria* del barceloní Carles Aribau.

Tant Salvà com Lluís Lamarca, coetanis pràcticament en la declaració de principis de les seues obres, coincidiran en la gran preocupació d’ajudar els valencians per a la pràctica de parlar o escriure en castellà:

No es ajeno del propósito de este libro, que en los ejemplares destinados para la provincia que he nacido, advierta por conclusión los valencianismos que solemos cometer hablando el castellano.

El mateix Salvà més endavant ens diu:

A ningún valenciano debe pues servirle de mortificación que se le diga que comete faltas en castellano, siendo tan fácil que se nos peguen los modismos y voces a que estamos acostumbrados desde la infancia.

D’aquí que Salvà propose una solució lògica: conèixer bé la pròpia llengua per tal d’aplicar-nos millor en l’altra:

Mas para corregirlos es menester principiari por conocerlas; y yo he creido que mis compatriotas me agradecerían que les comunicase las que yo he notado, a fin de que añadiendo otros sus observaciones, consigamos depurar de todos los vicios nuestra habla castellana.

A la vista de totes aquestes declaracions, deduïm dues actituds ben clares per part de Salvà: d'una banda, òbviament, justifica totes les seues mesures i criteris per tal de millorar l'ensenyament del castellà, llengua que ell mateix consid'rava com a pròpia; d'altra, sembla continuar el camí encetat per Carles Ros d'ensenyar el castellà mirant de contrastar les dues llengües en contacte a fi d'evitar els problemes "interferència que se'n deriven.

Evidentment, Salvà, com a bon gramàtic, es troba ben interessat pel tema i s'estranya bastant que entre tant patrici valencià ningú no s'haja arriscat d'emprendre la faena:

Estraño muchísimo que entre tantos buenos patricios como nosotros hemos tenido, ni D. Gregorio Mayans, ni su hermano, ni Bayer, ni Cerdà, ni Muñoz, ni Blasco hayan pensado en legarnos un preservativo por el estilo del presente.

No caldrà afegir que un "preservativo" així hauria pogut esdevenir una excel·lent mesura higiènica a la hora de les "contaminacions" lingüístiques.

Finalment, l'interès pel seu tractament, que ell mateix el troba "utilísim a nuestros jóvenes que se dedican al castellano", el duu a justificar la inclusió d'un llistat de "palabras lemosinas, cuya estricta correspondencia no he podido averiguar o realment no existe". Amb açò, el gramàtic valencià no desaprovava l'ocasió de fer la seua petita contribució a la plèiade dels lexicògrafs valencians del segle XIX.

5. LLUÍS LAMARCA, *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano* (1839)

Com han assenyalat encertadament primer J. Gulsoy i després amb un major èmfasi Colon/Soberanas, l'*Ensayo* de L. Lamarca és d'una importància excepcional i "això individualitza aquesta obra per damunt de la dels predecessors i continuadors".

Tot i el paral·lisme que podríem establir amb Joaquim Sanelo –tots dos oficials de l'Ajuntament de València i amb una interessant aportació lexicogràfica–, les actituds són ja diferents. Lamarca escriu l'*Ensayo* amb un propòsit semblant al de V. Salvà:

Pocos serán ciertamente los valencianos que hablando o escribiendo en castellano no se hayan visto detenidos alguna vez por no acertar con la corres-

pondencia de la voz valenciana que se les ocurría, y que era quizá la más propia para espresar la idea.

L'objectiu, evidentment, n'és ja un altre. Així i tot, en aquest altre objectiu sembla haver-se quedat "un tant llibresc, poc espontani i de poc auxili", talment com afirmen Colon i Soberanas.

Però on decididament Lamarca l'erra és quan decideix d'acostar la grafia dels mots a l'ortografia castellana:

Debo advertir por último que la dificultad con que veo que se leen ya los libros valencianos escritos con la ortografia lemosina, me ha convencido de que es llegado el tiempo de variarla, acomodándola a la pronunciación castellana: por esta razón escribo *pucha*, y no *puja*; *pruñó*, y no *prunyó*; *fach*, y no *faig*.

Aquesta opció, veritable corrupció grafemàtica del nostre sistema ortogràfic, ha estat, com tots sabem, la principal senya d'identitat de la tradició "populista" del s. XIX, amb Bernat i Baldoví al front, que van fomentar el llenguatge dialectal i castellanitzat (Alpera 1970).

6. JOSEP ESCRIG, *Diccionario valenciano-castellano* (1851)

Tot i l'èxit que va assolir al seu temps aquest Diccionari —amb tres edicions, la tercera de les quals de la mà de Constantí Llombart i notablement ampliada—, els lexicògrafs actuals han arribat fins i tot a conceptualitzar-la com "el repertori més tèrbol que puguem imaginar" i com "una font de mots fantasmes" (Colon-Soberanas 1986).

Quant a l'actitud lingüística manifestada al "Pròleg" pel seu autor, podríem dir que quedaria en un paràmetre neutre perquè manifesta actituds positives alhora que negatives. Avança, tanmateix, en relació amb L. Lamarca:

El presente Diccionario se ha escrito para todos, y por esto mismo he tenido que acomodarme al lenguaje actual, sin desentenderme de la locución antigua; como ni tampoco, en cuanto me ha sido posible, y los datos adquiridos me han permitido, de la notable y no ignorada variedad del habla en los pueblos de estas provincias.

Com veiem hi ha, d'una banda, una veritable intenció de Diccionari General de la llengua: antic i modern, estàndard de la ciutat de València i varietat dialectal de les comarques que més coneixia, sobretot la de Lliria, d'on era nadiu. Tanmateix, ens

adverteix que quan la varietat dialectal té un àmbit excessivament reduït, no la pren en consideració: "Me he desentendido de dicha variedad, si esta la he considerado puramente local o de poquísima extensión".

Escrig mostra, d'altra banda, una actitud funcional i elevada de la pròpia llengua que desitja transmetre als seus conciutadans:

Pero tampoco debo omitir, para que el público se persuada de la grande utilidad de este Diccionario, que el idioma lemosín fue un día la lengua del Gobierno en la antigua corona de Aragón, y que en sus archivos se conservan un crecido número de escritos interesantes y documentos auténticos estendidos en dicho idioma.

Finalment, mentre el criteri ortogràfic que va triar el nostre autor –el de respectar l'ortografia dels textos antics– sembla haver estat positiu, no podem dir, dissortadament, la mateixa cosa respecte de la seua ambició desmesurada d'inflar el *Diccionario general* amb mots fantasmes i castellanismes flagrants que mostraven ben a les clares l'òptica de servitud de Josep Escrig envers el *Diccionario de la Real Academia Española*.

En suma: tot i que algunes de les actituds lingüístiques de J. Escrig podrien ser considerades un tant més positives que la seua aportació com a lexicògraf, en tot cas no podria anar més enllà del que hem establert com un paràmetre neutre.

7. TOMÀS FONT I PIRIS, *Diccionario valenciano-castellano* (inèdit)

D'aquest diccionari inèdit de l'erudit de Cullera, Tomàs Font i Piris (1772-1853), del qual hem tingut notícia gràcies a J. Gulsoy,³ n'hem pogut consultar l'"Advertència" inicial i 8 pàgines.⁴ Assabentat, així mateix, que aquest *Diccionario* era objecte d'una comunicació dins aquest simposi, em limitaré tan sols a assenyalar un parell de punts: l'òptica de servitud, talment com havia fet Escrig, al *Diccionario de la Real Academia Española*, al qual li dedica sis de les nous pàgines de la seua "Advertència" i l'originalitat que suposa rebel·lar-se contra la fonètica apitxada de la ciutat de València que havia servit de pauta generalitzada per a la lexicografia des de Carles Ros a J. Escrig:

No debe estrañarse la diferencia del uso del Reyno de el de la Capital en la pronunciación del cha, (che,chi,cho,chu), ni en la de la s en medio de dición. En las Capitales, y grandes Ciudades es en donde corrompe el vulgo más pronto las lenguas, ya en su pronunciación ya en su propiedad. En nuestra Capital por la necesaria comunicación tan continua con los que hablan caste-

(3) Vegeu J. Gulsoy (1964b)

(4) Gràcies a la gentilesa del prof. E. Casanova, que ens n'ha facilitat una fotocòpia.

llano que llegan a ella, o la habitan, se ha perdido aquella pronunciación propia valenciana, y se ha adoptado en estas voces la sola castellana.

El fet de rebel·lar-se contra la corrupció ortogràfica del valencià apitxat podria haver estat un signe o una actitud ben positiva. Ara bé, el resultat de fet pot haver estat un altre, si donem una breu ullada als vuit folis de què disposem, car ens trobem amb l'esmentada corrupció grafemàtica de la *ch*: "achenollar-se en un chenoll", "achocarse les gallines", "achudar", "achupirse", "chincholer", "chinebró", "chirasols" "cheperut". Com hi veiem, l'erudit cullerà en va dir una i en féu una altra, tot i que, com hem dit, sabia per on anava:

Sobre la ortografía y pronunciación de algunas voces valencianas no siempre he deferido al uso de la Capital y sus contornos, porque se aparta de su uso el resto del Reyno en la pronunciación de las letras j, y la g en ge, y en gi, en la s en medio de dicción, y también en el demasiado uso, o más bien abuso de b. La letra j, el ge y gi tienen una pronunciación propia del Lemosín, que malamente se pronuncia y se escribe en la Capital y contornos por cha, che, chi, cho, chu: pronunciación verdaderamente fuerte que no tiene uso en el resto del Reyno en estas letras; sino mucho más suave: ni tampoco la tienen general; porque no la admite el Lemosin.

Fou una veritable llàstima que no posés en pràctica la seua intuïció lingüística de representar amb grafemes adients el valencià d'un ús més general al País: el valencià no apitxat. En qualsevol cas, almenys va oferir-nos un apunt brevíssim, però sucós, de dialectologia catalana al País Valencià. Com així mateix mostrava la seua intuïció quan afirmava:

La verdadera pronunciación valenciana de estas letras se enseñaba aun en mi tiempo en las escuelas juntamente con la pronunciación castellana: al presente se enseña solamente esta: y no haciendo mérito de aquella, se ha causado un trastorno en la ortografía valenciana.

8. MIQUEL ROSANES, *Miscelánea (Vocabulario valenciano-castellano)* (1864)

Amb totes les reserves respecte del mèrit de les seues obres lexicogràfiques, l'actitud lingüística de Miquel Rosanes o de Josep M. Cabrera es troba a les antípodes de J. Sanelo. Potser el diferent ofici de cadascú hi determinava la diversa actitud. En efecte, M. Rosanes, nat a Vic i director de l'Escola Pública Superior de Sueca i Josep M. Cabrera, el qual, tot i no disposar-ne de cap dada biogràfica, gosàriem situar prop de la docència, podrien esdevenir els prototips místics i fidels a l'esperit de la famosa llei Moyano d'Instrucció Pública de l'any 1857.

Com han assenyalat encertadament Colon i Soberanas, M. Rosanes tenia la dèria de castellanitzar els pobres xiquets que el patien:

En las poblaciones en que no se habla la lengua castellana –ens diu aquest mestre– es muy poco y casi insignificante lo que los niños pueden aprender por si mismos por medio de los libros de texto, *por la sencilla razón de que no comprenden el significado de las palabras.*

L'actitud d'autoodi pretén disfressar-la mitjançant una política assimilista de perfecte servidor a l'escolarització en castellà:

Los maestros de tales poblaciones saben bien que diariamente se ven precisados a repetir en el *dialecto* [el subratllat és nostre] del país la explicación que acaban de hacer en castellano, como igualmente que los niños más despejados contestan a menudo: “lo sé, pero no sé decirlo”; de lo que resultan a cada paso diálogos bilingües y largas digresiones.

És evident que el monolingüisme català dels xiquets suecans pertorbava l'inefable mestre fins al límit de posar-li a prova la seua càrrega mística espanyolitzadora, com ens confirma en una nota a peu de pàgina ben aclaridora:

Es preciso tocarlo prácticamente para formarse una idea del ímprobo trabajo que esto ocasiona. Cuando nosotros tomamos posesión de la escuela que dirigimos, no hubo entre cincuenta niños mayores de 9 años uno solo que supiese el significado de la palabra “ceniza”. Dios sabe lo que esto nos desalentó.

Com hi podem veure, el patiment d'aquest mestre davant d'un monolingüisme català tan aferrissat i, a més, en el “dialecto” del país, que era precisament la seua pròpia llengua, el treia decididament de polleguera.

En suma: podríem dir que es tracta d'un evident intent de castellanització absoluta però tenint present que la competència del xiquet és catalana i d'aquí que la penetració del castellà es dosifique de manera lenta i gradual. O siga, una clara política assimilista. Convé subratllar, finalment, la utilització del terme “dialecto” amb un clar sentit pejoratiu i de subordinació, ben lluny de l'oposició emprada durant tota la Decadència entre llengua valenciana i/o llemosina.

9. JOSEP M. CABRERA, *Vocabulario valenciano-castellano* (1868)

Aquest autor del qual no tenim cap notícia biobibliogràfica que ens ajude una mica a explicar el seu context, podríem considerar-lo per l'expressió de la seua actitud lingüística com el més clar exponent de l'autoodi que ens puguen configurar els sociolingüistes:

Este estudio bastante difícil de por sí, se hace mucho mas en estas provincias en donde los raios girones de una lengua que desapareció, nos han legado un dialecto, al que solo tenemos que agradecer lo mucho que nos entorpece en nuestro rico, fluido y sonoro idioma nacional.

Com hi podem comprovar, la seua actitud lingüística és modèlica en el sentit negatiu: 1r. certifica la defunció de l'idioma; 2n. "La Morta-Viva", com diria Llombart, abans de morir o potser després de morta, va deixar un fill bord anomenat dialecte, i 3r. la vigència del qual entorpeix el gran desideràtum –la missió castellanitzadora, segons l'expressió de Colon i Soberanas.

Una actitud tan negativa com l'expressada per Cabrera el 1868, ¿podria tenir alguna cosa a veure amb el clar augment de la població analfabeta que es produeix al País Valencià, segons les dades del cens de 1860 a 1877? ¿Hi hagué algun tipus de pressió per part de les Juntes Provincials d'Instrucció Pública als docents? ¿Fou Josep M. Cabrera ell mateix un docent? En qualsevol cas, fos o no Cabrera un docent el que sí que queda ben clar és que a mesura que avança el segle i alhora l'escolarització en castellà, la classe popular de les zones catalanoparlants del País Valencià que continuen sent monolingües patiran els atacs de la superestructura administrativa judicial i docent en castellà.

Quant a la immigració, com diu molt bé Joan Fuster (1986):

...no podia deixar de marcar la comunitat receptora en els usos de la llengua: a canvi de catalanitzar-se ells, hi consagraven o introduïen aragonesismes i castellanismes entre els catalano-parlants, i, sobretot, el procés d'integració idiomàtica suposava un període en què la convivència feia present el castellà en els costums diaris.

És lamentable, d'altra banda, que tant Rosanes com Cabrera no s'adonaren –o no vulgueren adonar-se– de la clarivident censura oficial de Vicent Boix, cronista de la ciutat de València, quan escrivia les paraules preliminars a la primera edició del diccionari d'Escrig l'any 1851:

Nuestra lengua, aunque catalana, no es sustancialmente diferente más que el dialecto, pronunciación, conjunto de voces y vocablos árabes vulgares y romanos.

I més endavant afegia:

Desde principios del siglo último, o sea desde la supresión de los fueros, se ha ido castellanizando la lengua valenciana en la capital; pero los pueblos distantes conservan todavía su primitiva armonía y esa abundancia de voces que sorprende a los inteligentes.

Possiblement ni Rosanes ni Cabrera volgueren mai deixar-se sorprendre per la riquesa i les possibilitats de la pròpia llengua. O no eren capaços d'assumir una veritable consciència lingüística.

10. CONSTANTÍ LLOMBART, 3a ed. del *Diccionario Valenciano-Castellano* d'Escrig (1887)

Fa ja alguns anys Joseph Gulsoy (1964b) ens sintetitzava l'esperit i l'abast de l'obra de l'intel·lectual valencià amb més ambició i clarividència des de Sanelo:

Llombart volia fer un bon diccionari. Encara que no tenia la preparació per a tal empresa, no li mancava la bona voluntat. (Home desinteressat, totalment al servei de la llengua i de la literatura del país, havia intervingut en la fundació de Lo Rat Penat i en la restauració dels Jocs Florals de València). Una de les seues il·lusions era crear una "Acadèmia Llemosino-Valenciana", que elaboràs una bona gramàtica, una ortografia i un diccionari adequat per a l'estudi del llemosí i també del valencià actual.

Segurament C. Llombart fou el primer valencià a establir amb claredat els tres objectius indispensables per a la reconstrucció de la llengua. Car a més del diccionari sabia ben bé que calien una gramàtica i una ortografia. Precisament, en aquesta tercera edició del *Diccionario* d'Escrig, Llombart incorpora un "Ensayo de Ortografía lemosino-valenciana", premiat als Jocs Florals de València de 1880, la introducció del qual passem a comentar.

C. Llombart fa, en primer lloc, una defensa aferrissada de l'idioma, censurant els qui s'atreveixen –els castellans i els valencians amb l'autoodi– a insultar la "nostra materna llengua llemosina" qualificant-la d'*algarabia*. Amb un excel·lent criteri pragmàtic, confessa abstenir-se d'emprar energies combatent els detractors de la llengua i evita fer-ne el necessari panegíric. En lloc d'això s'afanya per presentar aquest "Ensayo" per establir algunes bases ortogràfiques i determinades regles que ens permetran llegir i escriure "metòdicament" la llengua, car sembla natural i lògic "aprender antes lo propio que lo ajeno, estudiar y conocer bien antes lo de dentro que lo de fuera casa".

Llombart acudeix, sorprenentment després de tants anys d'alienació i de servitud al castellà, a un feliç argument de pes: l'adequació que hi ha d'haver entre llengua i pensament. Més enllà de l'obligació moral, els valencians havien de tenir present l'eficàcia en l'expressió dels conceptes. I mai no podran ser millor expressats sinó en la pròpia llengua del pensament:

Dedíquense, en buen hora, nuestros paisanos a estudiar y aprender cuantos idiomas quieran el griego, el latín, el alemán, el francés, el italiano, el castellano, etc.; mas nunca olviden que en ninguna de ellos conseguirán por mas que se afanen, darles a sus pensamientos tan expresiva y adecuada forma, como en su propia lengua. Esta para nosotros cuestión de primera importancia, no dejamos de conocer que lo es para muchos secundaria.

Llombart reprèn la millor tradició en la defensa de l'idioma –Almudèver, Ballester, Ros, Sanelo– i l'actualitza amb una fèrria voluntat. Per bé que la seua intuïció general fou encertada, com la del mateix Sanelo, la seua preparació lingüística en perjudicà la cristal·lització pràctica. Quasi sol, sense col·laboradors eficaços, es va llançar a una empresa ambiciosa: la d'unir en una sola cosa restauració i modernització:

...adoptaremos de todos ellos lo más aceptable, siempre y cuando los principios de nuestras aseveraciones encuentren su apoyo en el *uso*, la *etimología* o la *buen pronunciación* de las palabras.

Amb la restauració, Llombart aspirava a aprofitar tota la tradició culta anterior. Amb la modernització, esperava donar un sentit ple i actual a la seua obra, de manera que fos assequible a tots els sectors socials i útil per a totes les esferes de la vida:

...tomando (...) por norma los selectos clásicos lemosinos, cuidando de evitar al propio tiempo los arcaísmos del antiguo, que los barbarismos del moderno lenguaje, a fin de que ni peque de antiliterario ni resulte tampoco un idioma ininteligible para el público, creándose de este modo a vuelta de algunos años, como en Cataluña ha sucedido, un lenguaje lemosín culto, que podría utilizarse para todo género de composiciones literarias.

Tot i la problemàtica valua en l'aportació lingüística de C. Llombart a la lexicografia valenciana, resulta innegable la valoració positiva de la seua actitud i de les seues intencions en benefici d'un ús lingüístic més ampli i d'un redreçament literari. Dissortadament, la possibilitat d'una normalització es féu cada volta més remota ja que no entrava ni gens ni mica dins les aspiracions del grup dominant de la Renaixença valenciana, al front de la qual es trobava Teodor Llorente, que acabà desplaçant i ignorant els esforços constructius de Constantí Llombart.

11. JOAQUIM MARTÍ I GADEA, *Diccionario General Valenciano* (1891); *Vocabulario Valenciano-Castellano* (1909).

Amb J. Martí i Gadea i J. Nebot i Pérez ens trobem ja a les portes del segle xx amb els nous plantejaments que la lingüística es plantejarà a Catalunya i a Europa, amb el grup de "L'Avenç" mirant d'imposar una interessant proposta ortogràfica, amb Mossèn Alcover llançant la seua crida de Convit per a la confecció del gran *Diccionari*, amb la celebració del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, etc., etc. Cap dels dos lexicògrafs valencians esmentats semblen adonar-se d'una renovació i d'unes perspectives modernes tan decisives en l'estudi de la llengua diacrònicament i sincrònicament. Com molt bé asenyalen Colón i Soberanas, sembla que J. Martí i Gadea, tot i viure amb un contacte bastant estret amb el poble i haver compilat obres remarcables en el camp del folklore, no va mostrar així mateix l'encert metodològic per al treball lexicogràfic. El seu *Novísimo diccionario* es troba ple de mots fantasmes, a més d'una "estrafolària ortografia".⁵ I és que Martí i Gadea es troba obsessionat, com alguns dels seus predecessors, per augmentar en voluminositat el cabal lexicogràfic heretat i aconseguir així el definitiu "*Diccionario General*", accedint a

...los reiterados consejos de varios amigos interesados en que no quedasen relegados al olvido los abundosos apuntes que a fuerza de paciencia y constancia hemos logrado reunir en más de treinta años, con la persuasión de que con ello contribuimos, aunque en ínfima parte, al embellecimiento y ansiada restauración del armonioso y rico idioma valenciano.

Malgrat la bona intenció de contribuir amb les seues obres al redreçament de l'idioma, ens trobem ja distanciats de l'actitud d'un C. Llombart –molt més crítica i constructiva– per tornar a epítets alienants i d'ús ben poc funcional:

Si merced a nuestro libro logramos difundir algo más el conocimiento de la patria literatura, y despertamos entre estos regnícolas mayor gusto y afición a la dulce habla valenciana, esa será nuestra mejor y más codiciada recompensa.

12. JOSEP NEBOT I PÉREZ, *Apuntes para una gramática valenciana popular* (1894); *Tratado de ortografía valenciana clásica* (1910).

Atès que aquest autor serà també objecte d'estudi dins aquest Simposi, em limitaré a recordar tan sols el singular estratagema que utilitzava el Sr. Nebot mantenint l'existència de dues gramàtiques inconnexes: "la hieràtica i la demòtica, es decir, la literaria y la popular".

(5) Colón-Soberanas (1986).

Com ja vam afirmar fa uns anys, aquest fet equivalia a consagrar com irremeiable una escissió interna dins l'idioma i a renunciar definitivament a superar-la. Nebot triava la "gramática demótica" –"escrita quizá con poco acierto, pero sí con la mejor intención"– mentre que es limitava a insinuar respecte de la "hierática": "que la escriba Lo Rat Penat o quien tenga autoridad para ello (si no se quiere adoptar la catalana literaria que sería tal vez lo más prudente)". Arribat en aquest punt, sembla que Nebot i Pérez va tenir un breu moment de lucidesa, però es trobava incapaç de frenar la temptació escissionista. I com que la pretensió era tan absurda, no és d'estranyar que, anys després, en el seu *Tratado de ortografía valenciana clásica* (1910), tractàs de donar un altre sentit a l'escissió, convertint la frontera entre nivells culturals –llengua/parla– en frontera geogràfica. La contraposició "demótico" versus "hierático" es convertia així en "valencià" versus "català":

Los valencianos tenemos ya de antiguo nuestra lengua escrita propia y especial, como especial y propia es la hablada, y diferente por tanto de la catalana, la aragonesa, la castellana, la murciana y la balearica que geográficamente la circundan; y no se comprende siendo *la cosa tan clara*, que vayan los escritores valencianos, desde hace ya más de un siglo, dando tumbos y resbalones; unos echándose francamente en brazos de la Academia Española y aceptando para el valenciano las reglas dictadas por ésta para el castellano; y otros haciendo algo mucho peor: adoptando en sus escritos no ya la ortografía, sino hasta la analogía y la sintaxis catalanas, jurando, no obstante, y perjurando que escriben en valenciano puro y castizo.

No es aventurat afirmar que es tractava d'una reacció neuròtica i que aquesta actitud, aquesta preocupació pels dilemes i les fronteres esdevenia en definitiva la negativa més rotunda a qualsevol normalització lingüística. En suma, conduïa a un atzucac.

Aquesta ha estat la sístole/diàstole d'un panorama de les actituds lingüístiques dels lexicògrafs valencians del segle passat. Actituds positives o negatives que em semblen conseqüents d'aquella altra dicotomia que oferien els intel·lectuals valencians que opinaven sobre la llengua al llarg dels segles xvi, xvii i xviii i que, d'una manera esquemàtica, però orientativa, hem classificat com a unitaristes *versus* rupturistes.

LLUÍS ALPERA
Universitat d'Alacant

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALPERA, L. (1967) Ressenya a Gulsoy (1964a), *Romance Philology*, XXI, Berkeley, pp. 105-110.
- (1970) “Consciència i normalització lingüística en el País Valencià”, *Gorg*, 7, pp. 19-25.
- CASANOVA, E. (1987-89) “Valencià *versus* català als segles XVIII i XIX i Vicent Salvà”, *Estudios Románicos*, vol. IV, Múrcia, Universidad de Murcia, pp. 197-217.
- COLON, G. i SOBERANAS, A.J. (1985) *Panorama de la lexicografía catalana*, Barcelona.
- FUSTER, J. (1986) “Decadència i castellanització”, *Caplletra* 1, pp. 29-36.
- GULSOY, J. (1964a) *Diccionario valenciano-castellano de Sanelo*, Castelló, Sociedad Castellonense de Cultura.
- (1964b) “La lexicografía valenciana”, *Revista Valenciana de Filología*, VI (1959-62), pp. 109-141.
- (1969) “Algunes cartes filològiques de M. J. Sanelo”, *Revista Valenciana de Filología*, VII (1963-66), pp. 101-138.
- (1984) “El silabario de vocablos lemosines o valencianos de Manuel Joaquim Sanelo”, dins *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, vol. I, València, Universitat de València, pp. 159-165.
- VIVES CISCAR, V. J. (1882) “Los diccionarios y vocabularios valencianos”, *Revista de Valencia* II, 21 pp.